

Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Society for the Employment of Ottoman Muslim Women

Sinem Göçmener¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar:
Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916 - 1923)

Yavuz Selim Karakışla

İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, 408 sayfa.

Yavuz Selim Karakışla'nın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar* "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916 - 1923)" adlı çalışması, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun emek tarihine ışık tutan bir araştırma olmasının yanı sıra özellikle kadın tarihi ve toplumsal cinsiyet dinamikleri üzerine odaklanmış ayrıntılı bir çalışma olması sebebiyle literatüre sağladığı katkı bakımından önemli bir yayındır. Kitap uzun bir döneme yayılmış hatta Karakışla'nın kendi ifadesiyle "yılan hikâyesi" ne dönmüş olan doktora tez çalışmasının bir ürünüdür. Öğrencilik hayatı boyunca çok kıymetli hocalarla çalışma şansı yakalayan akademisyen-yazar, bu çalışmanın tamamlanmasında hocalarının verdiği desteği ve naifçe kendisini çalışmaya teşvik etmelerini kitabın "Sunuş" bölümünde teşekkürle dile getirmektedir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916 - 1923) akademik niteliğinin yanı sıra sürükleyici ve anlaşılabilir anlatıma sahip diliyle tarih ve toplumsal cinsiyet konularına ilgi duyan okuyucuyu da kuşkusuz odağına çekecektir. Uzun soluklu bir arşiv taramasına ve Osmanlı belgeleri ve kaynaklarının araştırmasına dayanan çalışmanın transliterasyonları için kitapta ayrıca bir bölüm ayrılmış bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın toplumsal ve tarihsel koşullarına belgelerle kapı aralayan çalışma; Cemiyetin gelir gider tabloları, farklı şubelerde çalışan kadın işçilerin sayısı, üretim

¹ Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Abdi İpekçi Cad. No: 89, Bayrampaşa 34030 İstanbul. Eposta: sinemgocmener@gmail.com

adetleri ve ödenen ücretler gibi pek çok verinin dökümünü sunarak okuyucunun gözünde süreci ve yapılan işi somutlaştırmaktadır. Cemiyetin içyapısının ve işleyişinin tanıtıldığı bölüm, Osmanlı kamuoyuna ve üyelerine Cemiyetin kendisini tanıttığı resmî nizamnameler ve yayınlanmış raporlar incelenerek hazırlanmıştır.

Karakışla bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve ekonomik yapısında yaratmış olduğu etkileri irdeleyerek özellikle Müslüman Osmanlı kadınlarının savaş koşullarında yaşadığı ekonomik problemleri ve hayatta kalma mücadelesini toplumsal cinsiyet ilişkilerine de değinerek ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bunu tartışırken sadece Osmanlı toprakları ile sınırlı kalmayan yazar özellikle ilk bölümde savaşa katılan diğer ülke ve imparatorluklarda yaşayan kadınların savaş koşullarındaki deneyimlerini ve savaş ekonomisindeki istihdam olanaklarını da ele alarak Müslüman Osmanlı kadınlarının aynı zaman dilimi içerisinde yaşadıkları deneyimlere teorik bir alt yapı oluşturmaya çalışmaktadır. Eric J. Hobsbawm'a atıfla çalışmasının ilk bölümünde karşılaştırmalı tarih yöntemini benimsediğini ifade eden Karakışla aynı dönemde yaşanan gelişmeleri, coğrafi ve etnik köken farklılığını göz önünde bulundurup aynı bağlamı taşıyan kaynaklardan yararlanarak, kadınların ekonomik ve toplumsal süreçlerine ilişkin farklı toplumlardaki tecrübelerini karşılaştırmaktadır (s. 62–63). Batı literatüründe döneme ilişkin kaynaklarda Müslüman Osmanlı kadınlarının varlığından söz edilmemiş olması sebebiyle yazar, Osmanlı birincil kaynaklarından faydalanarak süreci analiz etmeyi tercih etmektedir. Cemiyetle ilgili kaleme alınmış Türkçe literatüre de değinilen çalışmada 1923 yılında kapatılmasıyla beraber Cemiyetin kendi belge ve arşivlerinin de kaybolmuş olmasına işaret edilmekte ve bu durumun araştırmanın en önemli eksikliği olduğundan bahsetmektedir.

Savaşların kazanan ve kaybedenleri vardır; tarih ise kazananların tarihidir, kaybedenlerin tarihi üzerine çok fazla söz söylenmez. Savaşanlar her zaman erkeklerdir; kadınlar ise savaşa uğurlayan, zaman zaman cephane malzemesi hazırlayan, diğer bir deyişle bekleyen ve destekleyen konumundadırlar. Bu önermelerden hareketle yazar savaşın kaybedeni olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini ve hatta savaşın iki kat kaybedeni olarak ifade ettiği Müslüman Osmanlı kadınlarını araştırmasına konu edinmektedir.

Tarihçilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında cepheye giden erkeklerden boşalan işlerde kadınların çalışmaya başlaması ve bu vesileyle savaş sürecinin kadınları ekonomik anlamda özgürleştirdiği tezlerine karşı ortaya konan tezlere ve özellikle feminist araştırmacıların görüşlerine de çalışmada yer veren yazar, savaş bitip erkekler geri döndüğünde, kadınların işlerini kaybettiğinin, savaş zamanında feminist ideolojilerin yerini milliyetçi ideolojilerin alması sebebiyle kadınların özgürleşme hareketinin sekteye uğradığının altını özellikle çizmektedir. Max Weber'in Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin kullandığı “topyekûn savaş” ifadesine yer veren yazar, sava-

şın toplumsal ve ekonomik sonuçlarına değinirken sadece ülkelerin askerlerinin değil tüm kapasitesiyle halkların birbiriyle savaştığı, millî seferberliklerin ilan edildiği, milliyetçilik duygularının körüklenerek sivillerin de sistematik bir biçimde savaşa dâhil edildiği bir süreçten bahsetmektedir.

Karakışla araştırmanın odak noktası olan *Kadınları Çalıştırma Cemiyetinin* tarihsel ve toplumsal boyutlarına geçmeden önce okuyucuya genel olarak savaşa katılan ülkelerdeki süreçlerin, ideolojik anlamda desteklenerek toplumun vicdanına milliyetçilik gibi duyguların nasıl yerleştirildiğinin ve bunun savaşı ne ölçüde desteklediğinin çerçevesini sunmaktadır. Bu çerçevenin ardından kuruluş aşamasından kapanış aşamasına kadar tüm iç işleyiş mekanizmasını ayrıntılı bir biçimde yansıttığı, şubeler ve üretim süreçlerini aktardığı *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti* ve merkezi İstanbul’da bulunan Birinci Ordu-yı Hümâyûn’a bağlı olarak kurulan, cemiyetin sürekli denetimi ve gözetimi altında bulunan *Kadın Birinci İşçi Taburunun* tüm ayrıntılarını gözler önüne sermektedir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Osmanlı toplumunun savaş yıllarında cepheye giden ve savaşırken hayatını kaybeden erkeklerinin eşleri, anneleri, kız kardeşleri ve kızlarının yaşadığı ekonomik problemi çözmek amacıyla Osmanlı Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan’ın fikri ile kurulmuştur. Osmanlı’da bu gibi yardım ve kadınlara iş edindirme kuruluşları, Cemiyet öncesinde farklı ölçeklerde hayata geçirilmiş olsa da, 8194 kadını aynı anda çalıştıracak ölçekteki bir kuruluş daha öncesinde görülmemektedir. İttihatçıları destekleyen yayın organları kadınların Cemiyet sayesinde sadece taşrada ve tarım sektöründe değil, İstanbul’da çalışma hayatına atılmalarını ve erkek ile birlikte hayat mücadelesine dâhil olmalarını büyük bir coşkuyla desteklemektedir. Harbiye Nezaretinin gözetimi altında hayata geçirilen ve kurucuları arasında tek bir kadın üyenin olmadığı Cemiyetin esas kurulma amacını, zor durumda olan Müslüman Osmanlı kadınlarının namuslu bir biçimde hayatlarını sürdürebilmelerinin ve kendi kendilerini geçindirebilir hâle gelebilmelerinin koşullarını yaratmak olarak ifade edilebilir. Daha net bir ifadeyle amaç savaş öncesinde kamusal hayata katılımı kısıtlı ve ekonomik anlamda eşlerine bağımlı olan Müslüman Osmanlı kadınlarının, savaş zamanında verdiği hayatta kalma mücadelesinde “kötü” yola sapmalarını engellemek ve “namuslu” yaşamlarına devam etmelerini sağlamak olarak görülmektedir. Yazarın ifadesiyle Başbakanlık Osmanlı Arşivinde de rastlandığı üzere Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslüman Osmanlı kadınlarının fuhuş sektörüne dâhil olması oldukça ağır bir suç teşkil etmektedir.

Karakışla Cemiyetin amacının hem ekonomik hem de toplumsal sebeplerden kaynaklandığını ifade etmekle beraber kitapta kısa bir biyografisine yer verdiği Şevkiye Hanım’ın hem kendi namusunu koruma hem de çocuklarını açlık ve sefaletten kurtarma amacıyla Cemiyete gelme hikâyesini bu toplumsal ve ekonomik nedenlere bağlamaktadır. Bununla beraber *Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası* dâhilinde ya-

Yınlanan *İzdivâç Talimâtnâmesi* gereğince gazetelere evlenme ilanları verilmiş, eşini kaybetmiş yahut bekâr olan kadınların evlendirilmesi uygun görülmüştür. Kadınları evlendirme girişimi kutsal aile değerlerinin zarar görmesini engellemek, devamlılığını sağlamak ve kadınların iffetini korumak açısından toplumun geniş kesimlerinde de kabul gören bir girişim olmuştur. Bu “zorunlu evlilik” politikası yazarın sıklıkla ifade ettiği gibi kadınları çalıştırmanın Cemiyet için bir amaç değil de araç olduğunu açıkça göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, yalnızca Müslüman Osmanlı erkeklerinin cepheye gönderilmesi sebebiyle bir işgücü kaybı yaşanmış olsa da hızla yerlerini dolduracak gayrimüslim erkeğin olduğu dönemin Osmanlısında işgücü arzı fazlalığı, diğer ülkelerde olduğu gibi kadınların bu alana dâhil olmasını sağlamamıştır. Diğer bir deyişle savaş süresinde endüstriyel işletmelerin kapandığı gerçeğini de göz önünde bulundurursak, işgücü arzı işgücü talebinden hâli hazırda fazlaydı ve Osmanlı ekonomisinin Müslüman Osmanlı kadınlarının işgücüne katılmasına ihtiyacı yoktur. *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti* vesilesiyle işgücüne katılan kadınlara temin edilen işler, yazarın değimiyle vasıfsız kadınlar için “yaratılmış” işlerdi. Denemeden ibaret kalan *Kadın Birinci İşçi Taburu* da aslında kadınları erkek işi olan askeri alana dâhil etmek amacıyla değil, muhtaç durumda olan kadınların ordu tarafından barındırılması, yiyecek, içecek temin edilmesi ve giydirilmesinden öteye gidememişti. Üstelik Tabura ilişkin gerçekleştirilen talimatnamelerin neredeyse hepsinde kadınların fuhuş yapmaya ya da diğer kötü eğilimlere meyilli varlıklar olarak görülmesi sebebiyle sürekli denetim altında tutulmaları gerektiğine ilişkin ifadeler yer almaktaydı.

Savaşın fiilen sona ermesi büyük ölçüde Harbiye Nezaretinin siparişleri ile ayakta duran Cemiyetin işlerini de durma noktasına getirmiş, cemiyetin şubelerinde ve Harbiye Nezaretine bağlı olan kuruluşlarda çalışan kadınlar işlerini kaybetmiştir. Savaşın ardından devam eden millî mücadele yılları, 1920 yılında yapılan ve yolsuzluklarla suçlandığı olaylı kongre sonrasında Dâhiliye Nezaretinin yönetimine el koyması, 1923 yılında yapılan son kongredeki politik ayrışmalar Cemiyetin sonunu getirmiştir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916 - 1923) ile Yavuz Selim Karakışla, Müslüman Osmanlı kadınlarının savaş yıllarında hayatta kalma çabasını, toplumsal cinsiyet dinamikleri, savaş ekonomisi ve emek tarihi üzerinden yaptığı değerlendirmeye okuyucuya sunmaktadır. Cemiyetin kadınları istihdama katması, temelde hayatlarını namuslu bir biçimde sürdürmeleri amacına hizmet etmiş olsa da yazarın ifadesiyle kadınların çalışma hayatına katılması fikrinin ilk kez aşılınmış olması kadın emek tarihi açısından son derece önemlidir.